१२१

हिरण्यगर्भः प्राजापत्यः। कः (प्रजापतिः) । त्रिष्टुप्।

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०१

अग्रे- आदौ। हिरण्यगर्भः- महत्तत्त्वाधिदेवता। स्थूलसृष्टेः प्रागखण्डाव्यक्तप्रकृतेः ये स्वच्छाविकारिशान्ततरङ्गा जातास्तेषां समूहस्य नाम महत्तत्त्वम्। तन्न केवलं सृष्टेः प्रागिदानीमपि समस्तनामरूपाणि जातानि सूक्ष्मरूपतयानुवर्तत एव। उपासने ध्याने प्रकाशं भवति। समवर्तत- समजायत। भूतस्य- सकलजगतः। जातः- प्रादुर्भूतः। एकः। पतिः- स्वामी। आसीत्- बभूव। सः- असौ। इमाम्- एताम्। पृथिवीम्- भूमिम्। उत- अपि च। द्याम्- दिवम्। दाधार- दधार। कस्मै- तत्त्वविचारबुद्धिदैवताय विज्ञानमयकोशाधिदैवतम्। देवाय- द्योतनशीलम्। हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन। विधेम- परिचरेम ॥१॥

य आत्मदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः।
यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०२

यः। आत्मदाः- शरीराणां आत्मदः। बलदाः- प्राणदः। यस्य। प्रशिषम्- प्रशासनम्। विश्वे देवाः- सर्वा द्योतनशक्तयः। उपासते। अमृतम्- दिव्यम्। मृत्युः- मानुषम्। यस्य। छाया- अंशः ॥२॥

यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव।
य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०३

यः। प्राणतः- श्वसतः। निमिषतः- पक्ष्म चलयतः। जगतः- प्राणिनः। महित्वा- महिम्ना। एकः। इत्- एव। राजा- स्वामी। बभूव। यः। अस्य- एतस्य। द्विपदः चतुष्पदः- मृगमनुष्याणाम्। ईशे- ईशानं करोति ॥३॥

यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसया सहाहुः।
यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०४

यस्य। महित्वा- महिम्ना। इमे- एते। हिमवन्तः- हिमयुक्ता गिरयो भवन्ति। यस्य प्रभावेण। समुद्रम्- अर्णवम्। रसया- उदकेन। सह- सहितमिति। आहुः- वदन्ति। यस्य। इमाः- एताः। प्रदिशः। बाहू- भुजवत्प्राधान्ययुक्ता भवन्ति ॥४॥

येन द्यौरुग्रा पृथिवी च दृळ्हा येन स्वः स्तभितं येन नाकः।
यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०५

येन। द्यौः- नभः। उग्रा- मूलशक्तिधाराभिरुद्पूर्णं भवति। पृथिवी च- भूमिश्च। दृळ्हा- दृढा। येन। स्वः- ज्योतिः। स्तभितम्- स्थापितम्। येन। नाकः- आनन्दानुभूतिः स्थापिता। यः। अन्तरिक्षे। रजसः- उदकस्य। विमानः- निर्माता ॥५॥

यं क्रन्दसी अवसा तस्तभाने अभ्यैक्षेतां मनसा रेजमाने।
यत्राधि सूर उदितो विभाति कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०६

यम्। क्रन्दसी- शब्दयन्त्यौ। अवसा- रक्षाशक्त्या। तस्तभाने- स्थापिते। रेजमाने- कम्पमाने द्यावापृथिव्यौ। मनसा- चित्तेन। अभ्यैक्षेताम्- ददृशतुः। यत्र। उदितः। सूरः- सूर्यः। अधि वि भाति- प्रकाशते ॥६॥

आपो ह यद्बृहतीर्विश्वमायन्गर्भं दधाना जनयन्तीरग्निम्।
ततो देवानां समवर्ततासुरेकः कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०७

बृहतीः- महत्यः। विश्वमायन्- विश्वव्यापनशीलाः। गर्भं दधानाः- गर्भधारिण्यः। अग्निम्- औष्ण्यं तपः। जनयन्तीः- जनयन्त्यः। आपः- मूलशक्तिधाराः सन्ति। ततः- अथ। देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम्। एकः। असुः- प्राणः। समवर्तत- अद्भ्यो मूलशक्तिधाराभ्यो जातः ॥७॥

यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद्दक्षं दधाना जनयन्तीर्यज्ञम्।
यो देवेष्वधि देव एक आसीत्कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०८

यः। चित्- एव। दक्षम्- लोकसृष्टिसामर्थ्यम्। दधानाः- धरमाणाः। यज्ञम्- सङ्गतिकरणम्। जनयन्तीः। आपः- मूलशक्तिधाराः। महिना- महिम्ना। पर्यपश्यत्- ददर्श। यः। देवेषु- द्योतनशक्तिषु। अधि। देवः। एकः। आसीत्- बभूव ॥८॥

मा नो हिंसीज्जनिता यः पृथिव्या यो वा दिवं सत्यधर्मा जजान।

यश्चापश्चन्द्रा बृहतीर्जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ १०.१२१.०९

यः। पृथिव्याः- भूम्याः। जनिता- स्रष्टा। यः। सत्यधर्मा- सत्यमेव स्वधर्मतया दधानः। दिवम्- नभः। जजान- ससर्ज। सः। नः- अस्मान्। मा हिंसीत्। यः। चन्द्राः- आह्लादकारिणीः। बृहतीः- महतीः। अपः- उदकधाराः। जजान- ससर्ज ॥९॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव।

यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥ १०.१२१.१०

एतावदस्मिन् सूक्ते शाखाचन्द्रन्यायेन हिरण्यगर्भविशिष्टं हिरण्यगर्भस्य स्वरूपं स्तुतम्। इदानीमन्तिमे मन्त्रे हिरण्यगर्भस्य स्वरूपं साक्षात् स्तूयते। हिरण्यगर्भस्य मातरो मूलशक्तिधाराः स्तुताः। तत्पिताऽत्र परमात्मा स्तूयते। प्रजापते- प्रजानां स्वामिन्। त्वत्- त्वत्तः। अन्यः- इतरः। ता तानि। एतानि- इमानि। विश्वा- सर्वाणि। जातानि- उद्भूतानि। न। परि बभूव- परितो व्याप्तो भवति। यत्कामाः- यदिच्छया। ते- त्वाम्। जुहुमः- आह्वयामः। तत्। नः- अस्माकम्। अस्तु- भवतु। वयम्। रयीणाम्- दानयोग्यसम्पदाम्। पतयः- स्वामिनः। स्याम- भवेम ॥१०॥